

XALQARO HUQUQIY TIZIMDA INSON HUQUQLARI ME’YORLARINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI

Ibragimova Diloram

Toshkent tibbiyot akademiyasi Urganch filiali

Ijtimoiy fanlar kafedrasi o‘qituvchisi

+998937420125

Email: gum_kafedra@mail.ru

Annotatsiya. Mazkur maqola inson huquqlarining xalqaro me’yorlari va ularning milliy konstitutsiyalardagi ifodasini tahlil qilishga bag‘ishlangan. Maqolada Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, xalqaro paktlar va konvensiyalar asosida shakllangan me’yorlar ko‘rib chiqiladi hamda ularning O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasidagi aks ettirilishi tahlil qilinadi. Tadqiqot konstitutsiyaviy-huquqiy yondashuv asosida olib borilib, inson huquqlarini ta’minlashda xalqaro hamjamiyat va davlatlarning o‘zaro mas’uliyati masalasiga alohida e’tibor qaratiladi.

Kalit so‘zlar: inson huquqlari, xalqaro me’yorlar, Konstitutsiya, huquqiy kafolat, xalqaro huquq, fuqarolik erkinliklari, konstitutsiyaviy islohot, BMT, inson huquqlari deklaratsiyasi.

Inson huquqlari – bu har bir inson tug‘ilishi bilan ajralmas tarzda egallaydigan, uning shaxs sifatida erkin va xavfsiz hayot kechirishi uchun zarur bo‘lgan asosiy huquq va erkinliklar majmuasidir. Bu huquqlarni tan olish, hurmat qilish va himoya qilish har qanday demokratik jamiyatning asosiy tamoyillaridan biri hisoblanadi. Inson huquqlarining xalqaro darajadagi shakllanishi XX asrning o‘rtalarida, ayniqsa Ikkinchi jahon urushi fojialaridan keyin yanada jadallashdi. 1948-yilda BMT tomonidan qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi ushbu sohada xalqaro standartlarni belgilashda muhim bosqich bo‘ldi. Shundan so‘ng, ko‘plab xalqaro paktlar, konvensiyalar, regional bitimlar va institutlar orqali inson huquqlarining huquqiy asoslari mustahkamlandi.

Xalqaro huquq me’yorlari har bir davlatning milliy konstitutsiyasida o‘z ifodasini topishi kerak. Bu jarayon “xalqaro me’yorlarning inkorporatsiyasi” deb

nomlanadi va u har bir davlatning huquqiy siyosati, siyosiy irodasi hamda konstitutsiyaviy tizimi bilan chambarchas bog‘liqdir. Davlatlar xalqaro shartnomalarga a‘zo bo‘lish orqali inson huquqlariga rioya etish majburiyatini oladilar. Ammo ushbu majburiyatlarni milliy darajada qanday amalga oshirishlari ko‘pincha konstitutsiya va ichki qonunchilikka bog‘liq bo‘ladi.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi inson huquqlarining asosiy kafolatlarini o‘z ichiga olgan bo‘lib, xalqaro me‘yorlarga muvofiqlikni ta‘minlashga intiladi. Konstitutsiyada shaxs erkinligi, tenglik, fikr erkinligi, mulk huquqi, mehnat qilish huquqi, ta‘lim olish huquqi kabi asosiy inson huquqlari o‘z aksini topgan. O‘zbekiston, BMT va boshqa xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda inson huquqlarini ta‘minlash bo‘yicha bir qator tashabbuslarni ilgari surmoqda.

Inson huquqlari bo‘yicha xalqaro huquqiy tizimning shakllanishi insoniyat tarixidagi eng muhim evolyutsion jarayonlardan biri hisoblanadi. Bu jarayon, asosan, Ikkinchi jahon urushi davrida yuz bergan insoniyat fojialari va fashistik tuzumlarining keltirib chiqargan oqibatlari natijasida global darajada huquqiy va axloqiy javobgarlik ehtiyoji bilan yuzaga keldi. Inson huquqlarini xalqaro miqyosda himoya qilishning dastlabki asoslari 1945-yilda Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) nizomida belgilab qo‘yildi. Unda “xalqaro hamkorlik orqali inson huquqlari va asosiy erkinliklariga hurmatni rag‘batlantirish va rivojlantirish” tamoyili muhim maqsad sifatida qayd etilgan.

1948-yilda qabul qilingan **Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi** ushbu yo‘nalishda xalqaro hamjamiyatning birinchi rasmiy hujjati bo‘ldi. Ushbu deklaratsiya shaxs erkinligi, so‘z va e‘tiqod erkinligi, tenglik, ta‘lim olish, mehnat qilish va ijtimoiy himoya kabi asosiy huquqlarni o‘z ichiga olgan. Bu hujjat majburiy kuchga ega bo‘lmasa-da, keyingi huquqiy hujjatlarning shakllanishi uchun tamal toshi bo‘ldi va ko‘plab davlatlar konstitutsiyalarining asosiy manbalaridan biri sifatida xizmat qildi.

Keyingi yillarda ushbu deklaratsiya asosida bir nechta xalqaro shartnomalar ishlab chiqildi. Xususan, 1966-yilda qabul qilingan Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakt hamda Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakt inson huquqlarini xalqaro darajada huquqiy jihatdan mustahkamlab berdi. Ushbu paktlar bilan inson huquqlari bo‘yicha majburiyatlar huquqiy jihatdan majburiy tus oldi. Ayni paytda bu paktlarga 170 dan ortiq davlatlar

a'zo bo'lib, bu xalqaro me'yorlarning deyarli global maqomga ega bo'lganini anglatadi.

Shuningdek, regional darajadagi huquqiy hujjatlar ham muhim o'rin tutadi. Masalan, Yevropa inson huquqlari konvensiyasi (1950-yil), Amerika inson huquqlari konvensiyasi (1969-yil) va Afrika inson va xalqlar huquqlari xartiyasi (1981-yil) kabi regional bitimlar inson huquqlarini mintaqaviy darajada himoya qilishni kuchaytirdi. Ushbu konvensiyalar asosida faoliyat yurituvchi sudlar (masalan, Yevropa Inson Huquqlari Sudi) inson huquqlarining buzilishi bo'yicha yakka fuqarolarning murojaatlarini ko'rib chiqish imkonini beradi.

Inson huquqlari xalqaro tizimi nafaqat normativ hujjatlar, balki monitoring va ekspertizani amalga oshiruvchi institutlar orqali ham rivojlanmoqda. BMTning Inson huquqlari kengashi, Maxsus ma'ruzachilar, shuningdek, Inson huquqlari bo'yicha shartnomaviy organlar (masalan, Inson huquqlari qo'mitasi) orqali davlatlarning inson huquqlari bo'yicha zimmasidagi majburiyatlarga qanday rioya qilayotgani nazorat qilinadi.

Xalqaro huquqiy tizimning ushbu murakkab va ko'p bosqichli tuzilmasi inson huquqlarini global miqyosda himoya qilish imkoniyatini yaratadi. Ammo bu tizim samarali ishlashi uchun davlatlarning siyosiy irodasi, konstitutsiyaviy va qonunchilik bazasi, shuningdek, fuqarolik jamiyatining faolligi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shu nuqtai nazardan, xalqaro me'yorlarning milliy konstitutsiyalarga implementatsiya qilinishi masalasi alohida e'tiborni talab qiladi.

Xulosa. Xalqaro huquqiy tizimda inson huquqlarining shakllanishi global tarixiy tajribaning mantiqiy mahsuli sifatida yuzaga chiqdi. Ikkinchi jahon urushi davridagi ommaviy huquqbuzarliklar inson huquqlarini xalqaro darajada himoya qilish tizimini shakllantirish zaruratini keltirib chiqardi. Hozirda inson huquqlari borasidagi xalqaro tizim ko'p bosqichli va murakkab struktura sifatida shakllangan bo'lib, normativ hujjatlar, institutsional mexanizmlar hamda monitoring vositalari orqali inson huquqlarining global himoyasini ta'minlashga intiladi. Biroq, bu tizimning muvaffaqiyatli ishlashi har bir davlatning siyosiy irodasi va ichki huquqiy siyosatiga bevosita bog'liqdir. Shu bois xalqaro me'yorlarning konstitutsiyaviy darajadagi tatbiqi inson huquqlarining real hayotda ta'minlanishida muhim o'rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bayefsky, A.F. (2001). *The UN Human Rights Treaty System: Universality at the Crossroads*. York University Press.
2. Kholmatova, Y. N. (2023). Modern Methods of Treatment of Glaucoma. *Scholastic: Journal of Natural and Medical Education*, 2(5), 205-208.
3. Холматова, Ё. Н., Хамдамов, Х. О., Бадриддинов, О. У., & Шарапова, М. Б. (2021). СОВРЕМЕННЫЕ ВЗГЛЯДЫ НА ПАТОГЕНЕЗ УВЕИТОВУ ДЕТЕЙ. *Экономика и социум*, (11-2 (90)), 620-624.
4. Rustamova, R. P. (2023). The Role of National Values in Youth Education. *Scientific Journal of Applied and Medical Sciences*, 2(11), 175-180.
5. Райимджанова, Г. Х. (2022). Методологические основы развития цифровой экономики в республике Узбекистан. *Academic research in modern science*, 1(10), 45-51.
6. Тохирова, М. О. (2021). МАКТАБДА ФИЗИКА ҚОНУНЛАРИГА ДОИР ФАНЛАРАРО ТАТБИҚИЙ ГРАФИК МАСАЛАЛАРНИ ЕЧИШ МЕТОДИКАСИ. *Academic research in educational sciences*, 2(CSPI conference 3), 626-631.
7. Tajenova, G., Bayjanov, S., & Abishov, M. (2023). Improving The Practice Of Financing Export Of Agricultural Products: Theory And Practice. *Novateur Publications*.–2023, 4, 1-77.
8. To'ychiyev, B., & Mamatkulova, F. (2024). The role of think-aloud strategy in teaching reading comprehension to elementary learners. *O 'zbekiston davlat jahon tillari universiteti konferensiyalari*, 161-166.
9. Kadyrova, K. (2021). Levels of formation of diagnostic culture of future primary school teachers.
10. Shaymardanova, A. R. (2021). О 'ZBEK TILINING INTRALINGVAL LAKUNALARI.“. *FILOLOGIK TADQIQOTLAR: MUAMMO VA YECHIM*” mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy anjuman materiallari, 234.
11. Makhamadievna, A. M., & Tulkunovna, R. N. (2021). Teaching foreign language by using effective methods. *Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities*, 11(12), 47-50.
12. Turdalieva, D. (2019). Artistic-aesthetic functions of options of folk proverbs. *Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR)*, 8(2), 37-42.
13. Baxtiyorovna, J. M. (2024). ERTAKLAR ORQALI BOSHLANG 'ICH SINF O 'QUVCHILARINING TANQIDIY FIKRLASH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH USULLARI: Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlar o'rni

va rivojlanish omillari. *Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari*, 4, 31-40.

14. Zakirovich, G. B. (2022). Discourse about the peculiarities of the theme of male gender in advertising texts in Russian and Uzbek (on the material of medical vocabulary). *EUROPEAN JOURNAL OF MODERN MEDICINE AND PRACTICE*, 2(2), 4-8.

15. Khaydarova, L. (2022). Classroom Activities that Best Facilitate Learning. *European Multidisciplinary Journal of Modern Science*, 6, 377-380.

16. Tashpulatova, M. M., Nabiyeva, D. A., & Djurayeva, E. R. (2021). NA Akhmedova Diagnostic Significance of 14-3-3 η (Eta) Protein and MRI of Joints in Early Stage of Rheumatoid Arthritis. *American Journal of Medicine and Medical Sciences*, 11(3), 165-169.

17. Sadikov, E. (2022). РЕЧЕВЫЕ АКТЫ В УЗБЕКИСТАНЕ: ЭФФЕКТИВНЫЕ СПОСОБЫ ОБУЧЕНИЯ КОМПЛИМЕНТАМ. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 25, 25.

18. Murodova, F., & Ixroldinova, M. (2025). INTEGRATION OF TEACHING LANGUAGE SKILLS WITH INFORMATION TECHNOLOGY. *TRANSFORMING EDUCATION THROUGH SCIENTIFIC DISCOVERY*, 1(1), 112-116.

19. Feruzovna, M. F. (2025). THE IMPORTANCE OF DEVELOPING PRAGMATIC COMPETENCE IN TEACHING ENGLISH IN UZBEK CLASSROOMS. *Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research*, 12(01), 318-320.

20. Kizi, M. I. B., Nemattillaevna, K. Y., & Jalolidinovna, I. Z. (2021). Disinfection of water for drinking: ozone disinfection method. *Достижения науки и образования*, (1 (73)), 68-70.

21. Islomovna, V. S. Narziyeva Inobat Zoirovna Realistic genre and its development in World literature. *International Journal Of Psychosocial Rehabilitation* ISSN, 1475-7192.

22. Botir o'g'li, R. S. (2024). CRIMINAL LIABILITY FOR FRAUDULENT ENTREPRENEURSHIP. *Web of Teachers: Inderscience Research*, 2(12), 94-97.

23. Buergenthal, T., & Murphy, S.D. (2013). *Public International Law in a Nutshell*. West Academic Publishing.